

KOVÁCS KRISZTINA

Az olvasó a részletekben

VÁRI GYÖRGY: AZ EMBERISÉG VÉGNAPJAI

Műút könyvek
Miskolc, 2013
299 oldal, 2500 Ft

Vári György harmadik kötete kritikagyűjteményei közül immár a második a sorban. A kortárs magyar irodalomtörténet-írás és kritikai diskurzus vitathatatlanul egyik legjobb ízlésű, határozott hangon megszólaló figurájáról írni egyszerre bonyolult és pofon egyszerű feladat. Mert mit is mondhatna a kritikus arról a kritikai világról, amely minden, a saját maga számára is nélkülözhetetlen kellékét tartalmazza az irodalomkritikának. A kultúrpolitikai kánonoktól nem korlátozott, tekintélytisztelettől mentes őszinteséget, a párbeszédre épülő, sosem öncélú vitakészséget. Mindenekelőtt pedig azt az ártatlan olvasóként még élő, később már talán szégyenkezve megtagadott és elvesző képességünket, mely szerint az irodalom képes kiemelni bennünket önmagunkból, választ adni kínzó kérdéseinkre. Vári szövegei, legyenek azok tanulmányok, kritikák, esszék, a szépirodalmat mindig komplex rendszerként fogják fel, olyan birodalomként, amelynek valamennyi polgára említésre méltó, és amelyben nincs senki és semmi elhanyagolandó.

” Vári – ez, a válogatást olvasva, nem szorul magyarázatra – egész egyszerűen szerelmes az irodalomba, szenvedélyeiben pedig a végsőkig monogám partner, aki valamikori „fellángolásaival” is úriemberként bánik. Ha változik is a véleménye egy-egy szerzőről vagy életműről, nem tartja problémának mindezt be is vallani. Ez esetében a ritkább, a gyakoribb viszont az a véleményformálás, amelyben az egymástól erőszakkal elválasztott regiszterek határvonalainak nagyvonalú és végtelen érzékenységre valló átlépésével, a képzeletbeli falak és szögesdrótok semmibe vételével találkozhatunk. E felfogás egyik eklatáns példája korábbi gyűjteménye („Az anygal a részletekben...”, Kalligram, Pozsony, 2004) Mándy Ivánról írt tanulmánya, a *Csutak tanítóévei*. A Csutak-tetralógiában meglátott lényeges vonás, a józsefvárosi couleur locale Molnár Ferenc-féle atmoszférával való összeolvasása, a Mándy-regények identitásképző erejének a kritikus saját gyerekkori élményeire montírozása, valamint abból a saját sors tapasztalatává szűrt élményanyag körülrajzolása mar-

káns, ám nem egyedülálló példái ennek az irodalmi szövegeket, az életműveket és a hétköznapiaságot egységben látó látásmódnak, amely, ez persze nem meglepő, az új kritikakötetben is erősen hallatszó hang marad.

Bár *Az emberiség végnapjai* az *Irodalomkritikák* alcímmel igazítja útba olvasóját, az alkotó első ilyen jellegű válogatáskötetéhez hasonlóan rövid és hosszabb kritikákat, esszéket, nekrológokat és irodalomtörténeti tanulmányokat egyaránt tartalmaz. Az egyébként sem hatalmas olvasótábort feltételező kritikakötetek bírálata nehezen érdekessé tehető műfaj. A szokásos fordulatok között a kötetbe gyűrt szövegek egymás közt létesülő koherenciája, mint a mindenkor kritikakötet életképességét bizonyító tényező szokott időről időre szerepelni a recenzens fordulatai között. Vári György könyvét e szempontok szerint olvasva első látásra akár az eklektikusság is eszünkbe ötlöhet. Ez azonban ne tévesszen meg minket, az invenciózus és főként provokatív című, elmélyülten strukturált válogatás egységei részben a kronológus tagolás belső logikáját követik, részben az eltérő természetű írásokat választják el egymástól. Az, hogy a szerző „eltemetett”, remélhetőleg csak egyelőre torzó Balassa-monográfiájának már elkészült egységei a könyv közepén helyezkednek el (*Péterek – egy remélt könyv töredékei*) a gyűjteményt is összetartó olyan középpontot képeznek, amelyben a leg súlyosabban a rendszeralkotó karakter tudja megmutatni saját magát. Olyan kritikusi arcél kontúrjai sejlének fel, amely az esztétörténeti struktúrákat kereső figurák (ez esetben Balassa Péter) portréinak felrajzolásával a kritikagyűjtemény világképének legfontosabb természetére is ráirányítja figyelmünket. *Az emberiség végnapjai* írója a korba vetett, azt megérteni vágyó olvasó, aki annak valamennyi részletét követni vágyik, értelmezői, eszmei kánonváltásokra fókuszáló fogékonyságának bizonyítékai így éppen a könyvet markánsan uraló körkörös szerkezetben érhetők tetten. A válogatás első szövege (*Egy nevezetes vita hetven év távlatából*) a Németh László–Babits-polémia felvezetésében nemcsak az ikonikus és kultikus irodalomszervezői szerepeket gondolja újra, hanem arra is vállalkozik, hogy egy gigantikus posztamensről, a nemzeti identitás máig ható, sokszor citált és sokszor félreolvasott (Babitsnál elsősorban a kultúrpaapa, a „szabadító” kategóriái; Németnél az asszimilációra adott válaszok, az antiszemitizmus problémája, az obligát „hígmagyar” – „mélymagyar” fogalom párszétolvasásai) tégláiból emelt emlékmű tetejéről ugorjon a mélybe, és kísérelje meg két, érveléstechnikájában és ideológiai állásfoglalásában sem hibátlan, ellentmondásoktól sem mentes gondolkodói attitűd újrarajzolását.

A fent idézett vállalásai mellett a kötet felütése elsősorban Vári imponálónan nagyvonalú gondolkodói hozzáállásának bizonyítéka. Tudjuk, hiszen minden nap tapasztaljuk: olyan országban élünk, ahol szociokulturális meghatározottságaink bebetonozzák, egzisztenciális kényszerpályáink mozdíthatatlanná teszik a világ olvasására tett kísérleteinket is. Az irodalom mint kultúrpolitikai diskurzus erővonalait meghatározó alapállásunk hasonlóan sokszor átugorhatatlannak tetsző falként magasodik előttünk. Nem így Várinál, aki egész egyszerűen nem hajlandó tudomásul venni a vélemények változásának önidentifikációt romboló szerepét. Az ő olvasataiban ezek az esztétikai kategóriák mindig morális, de sohasem moralizáló szintézisek, amelyek igazsága az ő állítása szerint sem nem öröktől valók és nem is örök idő-kig tartanak. Ez nem jelenti azt, hogy e teoreémák nem határozzák meg alapvetően valamennyiünk gondolkodását, nem jelölik ki egyértelműen irodalmi, politikai, gondolkodói karaktereinket. A tény, hogy az álláspontok egymással való ütköztetésének szenvedélyességükben is kulturáltnak maradó formái kialakíthatók, olyan idea, amelyet Vári György írásai

elsődlegesen vizionálnak. Ez az az ígéret, amelyet én ízlésbeli különbségek vagy a megközelítésmód árnyalatnyi vagy erősebb differenciái ellenére mindig el is hiszek neki.

Ezért szerencsés, bár talán nem szándékolt *ars poetica* is egyben, a kötetkezdő írás, amely – amellett, hogy a kultuszképzés és az arcképrombolás legfontosabb játékait működteti – a magyar irodalmi modernség két olykor felemelt, olykor detronizált ikonjának pályaképpén keresztül követi végig e szenzibilis kategóriákat, miközben a mozgásban lévő kulturális identitásaik/identitásaink legfontosabb problémáival is számot vet. Vári, a számára legalábbis problematikus mecénásként megnyilvánuló, ambivalens purifikátor Babits szenzibilis képétől elemelkedve képes a humanista „lélekvezető” és a sokszor merev ideológus elvi meghatározottságainak finom változásait regisztrálni. Ugyanezt teszi a szöveg a hasonlóan kurzusok zászlajára emelt és a periférikus látómező holtájáiban fragmentumokká olvasott Németh László-féle koncepció ellentmondásainak és filozofikus bázisának felfejtésével.

Az identitások bonyolultsága, a meghatározottságok sokszálúsága Vári kötetének alaphangja, olyan fősodor, amely a tanulmányok mellett a kritikákban is lépten-nyomon felbukkan. Mintaszerű a Ferencz Győző Radnóti-monográfiájáról közölt hosszabb recenzió, amely az identitáskérdések és a morális állásfoglalások képlékenységének ürügyén hívja fel a figyelmünket néhány érzékeny kérdésre. Jelesül arra, hogy az arckép újrarajzolásának alapos és rendkívül tisztességes kísérlete, a diszkrét, ám vitathatatlan tabudöntögetés (Ferencz részéről) akciójának is vannak korlátai. E sorok írójának Vári e kritikája az egyik személyes kedvence, éppen azért, mert az érvelés finomságára, a kritikai olvasás legfontosabb tapasztalatára hívja fel a figyelmet. Bátor és szellemes megállapításai közt a monográfust óvatosságra intők között a Radnóti nagy ívű, ám sokszor vázlatos politikai, eszmetörténeti megállapításairól szólók, vagy a „halhatatlan és megingathatatlan szerelem” mítoszt építő Gyarmati Fanni szerepét taglalók válnak különösen emlékezetessé.

Nem lehet vitatni érzésem szerint, hogy bármennyire is belenyugszik Fanni a reichenbergi időszakban született Tini-viszonyba (Tinihez a költőt a textilipari főiskolán töltött korszakában kötötte rövid, ám intenzív szerelmi kapcsolat), azért örömtáncot valószínűleg nem lejt tőle. Így az idézett levélrészletek, melyekben Miklós és Fanni a férfi szexuális kiteljesedéséhez szükséges „praktikus” eszközként (!) dolgozzák fel ezt az epizódot, valójában vitathatatlanul paternalisztikus momentumok, amelyek kevésbé győzik meg az olvasót arról, hogy a későbbi feleség nem „mindent megbocsátó szentként”, hanem a mindannyiunkat fogva tartó emberi gyarlóság kiszámítható reakcióit követve tekint a „lesajnált” „másik nőre”. Ahogy ezt az intermezzót, úgy a Beck Judit-affér fájdalmas pillanatait (szilveszteri szerető-látogatás és karácsonyi ajándékvásárlás) igazoló naplórészletek is a monográfiaírás legfontosabb csapdáját tárják fel az olvasónak. Vári következtetése szerint rendszeralkotó vágyunk nem fedheti el előttünk az igazságot, prekoncepciónk pedig nem rejtheti el az esendőség fájdalmas tapasztalatait. Tételét, melyet őt ismerve tudhatóan nem szánt deklaratívnak, mégsem tudom nem iránymutatóként olvasni: elfogultságainkat az irodalom általunk annyira kedvelt szereplőivel való professzionális foglalkozásunk közben is úgy kell szem előtt tartanunk, hogy bármennyire nehéz is, meg kell próbálnunk átugorni őket. Ezt a konklúziót az irodalom önfelédlt és önmagáért való „fogyasztása” során sem baj, ha szem előtt tartjuk.

Visy Beatrix (*Csipesz, boncolókés, kalapács, – A kortárs kritika szerszámkészletéből*, Holmi, 2014, július, 852–863) című írásában négy kritikakötetet, köztük *Az emberiség végnapjait* ismertette utóbbi szerkezetéről a következőket állapítja meg: „ezért gesztusértékű bizonyos

másodvonalbeli szerzők kötetbe válogatása, ami nem jelenti egyben az értékelés egyoldalúságát is” (856.) A Nyugat második vonalára való rálátás éppenséggel és detektálható módon nemcsak, ahogy Visy megállapítja, a szerzők kétségtelen zsidó származása (Szomory Dezső, Zsolt Béla) miatt fontos problémája Vári kötetének. A magyar irodalom arany aurával bevont időszakának „elsüllyedt” figuráira újra rálátni nemcsak zsidóságuk okán lehet érdekes a saját zsidó identitását az egyik legfontosabb önmeghatározó gesztusként működtető kritikusknak. Ebből a szempontból inkább programadó, a modernitás asszimilációs lehetőségeivel élethelyzetük, származásuk miatt direkt módon foglalkozó szerzők újra felfedezett írásai (pl. Kóbor Tamás: *Ki a gettóból*, 1911) is válhatnak, válhattak volna Vári kritikáinak tárgyává. A Nyugat mára részben újrafelfedezésre váró második, harmadik vonalának szerzői természetesen a lap irodalompolitikai invenciói, helyükt ismertetni már felesleges szociológiai, társadalomtörténeti aspektusok miatt is jórészt zsidó származásúak voltak, ám Vári róluk írt elemzéseiből világosan kiderül, számára nemcsak a vallási és kulturális identitás kérdései miatt fontosak a választott prózák. Kötete tudatos megszerkesztettsége mellett is őrzi, s éppen a tárgyalt szerzők esetében mutatja fel igazán az olvasónapló jellegét. A kritikairás egyik legfontosabb feltétele, jelesül az, hogy a művekről írva, gondolkodva élvezzük is azt, amit csinálunk, láthatóan nem evidens természete a mai magyar kritikának. Éppen ezért hathat ilyen erősen az, ha egy kritika inspirálja a szöveggel létesülő megmagyarázhatatlan és magyarázatra nem is szoruló érzelmi viszony.

A válogatás írásainak eszmetörténeti viszonyulását a legmarkánsabban a közelmúlt magyar irodalmának a diskurzusok és viták keresztüzébe állított nagy hatású pillanatai határozzák meg. A Balassa-féle értelmezési horizontok működési mechanizmusainak regisztrálása nemcsak az Esterházyról és Nádasról, vagy éppen Spirórol szóló Vári-szövegek sajátja. Balassa *Az Ikszeokról* írt, soha meg nem jelent kritikájának ürügyén egy, e kötetben ugyan meg nem jelent írásában Vári György saját irodalmi rendszerekhez való viszonyulását is megfogalmazza: „Arról kívántam szólni, hogy a leleplezés és a megértés szembeállításával hogyan kísérel meg végleg elszakadni a Lukács-iskolától Balassa gondolkodása, és hogyan magyarázható többek között ennek a folyamatnak az egyik elemeként az, hogy Babits Mihályt választja elődjének. Elképzeléseimet nem cáfolja Margócsy István emlékezése. Továbbá a fontos kritikások nagy tévedései sem érdektelenek, sok mindent elárulnak kritikai szempontjaikról, ízlésükről, korlátaikról stb. Balassa pedig – bármi volt is a szándéka – megszövegezte írását, valamifajta szerkezetet, logikai ívet épített fel, és ezzel – legalábbis – vitathatóvá tette.” (*Válasz Margócsy Istvánnak*, Jelenkor, 2009, november, 1254.)

Balassa esztétikai, irodalomkritikai világképének szétszalazása mellett Vári kötetének egyik markáns irányát a Borbély Szilárd könyveiről szóló írások adják. Borbély költészete a magyar irodalom utolsó évtizedét valószínűleg a legsúlyosabban meghatározó, a testet, ha ez még lehetséges, radikálisan újragondoló elképzelések gyűjteménye. A *Míg alszik szívünk Jézuskája* elemzése (*Egy alef halála*), ahogy a Borbély-drámákkal foglalkozó *Akárkit keresünk* az alkotó szövegeinek kabbalista hagyomány felőli olvasása tekintetében mondja talán a leginkább újat és mélyet erről az életműről. Vári Borbély Szilárdról szóló szövegeiben nem lehet nem észrevenni a szellemi szimbiózis, és hangozzon bár patetikusan, a testvériség ideáját. Mindez az irodalmi műhöz és létrehozójához való legszorosabb közel hajolás minden öncélú és felesleges laudálástól mentes kapcsolódását mutatja fel, azt a látásmódot, amelyre az oly-

kor „szöveggyárként” működő mai magyar irodalomkritikában a szükségesnél talán kevesebben képesek.

A válogatás egyik drámaelemző tanulmánya („*Játék a játékkal*”) Gotthold Ephraim Lessing és Weöres Sándor drámáit a *Romeo és Júlia* valamint egymás felől olvassa, egészen finom megfigyelésekkel gazdagítva a két darab recepcióját. A Teremtéstörténet mint a szépirodalmi narratíva kutatása Vári egyik kiemelt témája, ennyiben teoretikus elődei, kedvenc gondolkodói, Walter Benjamin, Reinhart Koselleck vagy Frank R. Ankersmit teleologikus versus ciklikus történelmi modelljeit, persze elsősorban a körkörösség sokat emlegetett koncepcióját imitálja. Ez a körforgás a Kardos G. György regényéről, az *Avraham Bogatir hét napjáról* – annak újrakiadása kapcsán – írt elemzésben is letagadhatatlanul szignifikáns vonás.

A gyűjtemény kortárs magyar líráról szóló egységének Gergely Ágnes, Tóth Krisztina, Gerevich András költészetét elemző fejezetei pedig a rövid kritika keretein túllépve is azt a nehezen vitatható állítást szintetizálják, mely szerint a kortárs magyar irodalom vezető műneme a líra. A Gerevich *Barátok* című verseskötetéről szóló kiskritika (*Pergő homokórák*) terjedelmi korlátai egyáltalán nem tartják vissza az elemzőt az olyan meggyőzően hangzó, és valóban nehezen vitatható, sommás konkluziók megtételétől, mint a következő: „Egyre inkább úgy tűnik, hogy újra a líra lesz (minden állítólagos piacképtelensége ellenére is) a magyar irodalom legerősebb műneme mostanában. Az immár középnemzedékké érett Borbély Szilárd, Schein Gábor, Térey János és Tóth Krisztina (és a korán meghalt Simon Balázs) generációja mögött már feltűnt a Gerevich András, Szálinger Balázs, Lanczok Gábor, Györfly Ákos és a Krusovszky Dénes nemzedéke. Gerevich lírája tehát egyike azon erős érveknek, amelyek meggyőzhetnek minket, hogy nem oktanul reménykedünk a magyar líra új – legalábbis – ezüstkorában.”

Vári rendszeralkotó szenvedélye ilyen és ehhez hasonlóan impozáns gesztusok sorával szórja tele a könyvet, amelynek stílusa, a szerző szellemtörténeti intenciói ellenére, vagy éppen azok miatt sokszor mélységesen poétikus marad. E líraiság eklatáns példája a Tóth Krisztina *Magas labda* című verseskötetéről szóló ismertető (*A képzelet elrontott verklijéről*) és annak egyik legszebb tételmondata: „A szerelem arról tanúskodik, hogy a szeretett test sohasem birtokolható, mert az időben végtelenül kiterjedt, nem más, mint elérhető érintések és emlékképek pusztá nyoma. Ezért a szerelem Proustnál lényegében azonos a féltékenységgel, ahogy Tóth Krisztinánál a szakítással, vagyis, mindkét esetben, a birtokolhatatlanság tapasztalatával, ami a szerelemnek nem eseti, hanem lényegi jellemzője.”

A Műút kritikakötet-sorozatának darabjai a legigényesebb, nyomdatechnikai szempontból is gondosan kivitelezett, szellemes borítótervekkel előálló kiadványok között vannak a mai magyar szakkönyvpiacra. Mindez *Az emberiség végnapjairól* is elmondható, az elmúlt évek egyik legfontosabb kritikai válogatásának olvasási élményét csak néhány apróbb szerkesztési hiba zavarhatja meg. A kötet- és műcímek alkalmankénti elgépelése (*Az ikszek, Párizsi regény, Avraham Bogatír* (sic!)), valamint az írások első megjelenéséről tájékoztató függelék apróbb hibái (*Élet és irodalom*) csak a legszigorúbb ítéseknek szűrhetnek szemet. Az azonban kétségtelen, a mai magyar irodalomkritika-írás középgenerációja egyik legizgalmasabb figurájának semmiképpen sem homogén közönséget megcélzó, sokfajta elvárást (gyors és naprakész tájékoztatás, tudományos ismeretterjesztés, szellemtörténeti és vallásfilozófiai alapozottságú, mindemellett befogadhatóságra törekvő szaktudományosság) teljesítő gyűjteményét tarthatja kezében az olvasó.